

УЯВА

ПЛАН

1. Поняття про уяву.
2. Фізіологічне підґрунтя уяви.
3. Види уяви.
4. Процес створення образів уяви.
5. Індивідуальні особливості уяви.
6. Уява і творчість.

Література:

1. Введение в психологию / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Академия, 1995. – С. 222 – 238.
2. Загальна психологія: Підручник / О.В.Скрипченко, Л.В. Волинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С. 204 –218.
3. Максименко С.Д. Загальна психологія: Навчальний посібник. – Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. – С. 185 – 193.
4. Немов Р.С. Психология. В 3 кн. Кн.1 – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – С. 260 – 271.
5. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.; за ред. Ю.Л. Трофімова, К.: Либідь, 2001. – С. 315 – 322.
6. Маклаков А. Г. Общая психология — СПб: Питер, 2001. – С. 283 – 295.

1. Поняття про уяву.

УЯВА — це процес створення людиною нових образів на основі її попереднього досвіду.

До створення нових образів людину спонукають різноманітні потреби, що постійно породжуються діяльністю, розвитком знань, ускладненням суспільних умов життя, необхідністю прогнозувати майбутнє.

Створення образів уяви завжди пов'язане з певним відступом від реальності, виходом за її межі. Це значно розширює пізнавальні можливості людини, забезпечуючи їй здатність передбачення та творення нового світу як середовища свого буття. Діяльність уяви тісно пов'язана з мисленням. Орієнтуючи людину у процесі діяльності, уява створює психічну модель кінцевого та проміжних результатів праці й цим забезпечує втілення ідеального образу в матеріальний чи ідеальний продукт. Вибір способу дій, комбінування елементів в образах уяви здійснюються логічними міркуваннями, виконанням різних розумових дій, завдяки чому зберігається зв'язок продуктів людської фантазії з реальністю, їх дійовий характер. Специфічність випереджального відображення реальності у процесі уяви виявляється в конкретно-образній формі у вигляді яскравих уявлень. У мисленні ця функція здійснюється оперуванням поняттями, унаслідок чого в образах уяви забезпечується опосередковане та узагальнене відображення дійсності, що й робить їх реалістичними, життєвими. Цінність уяви полягає в тому, що вона допомагає людині орієнтуватися у проблемних ситуаціях, приймати правильні рішення, передбачати результат власних дій тоді, коли наявних знань виявляється недостатньо для безпосередньої реалізації пізнавальної потреби. Завдяки уяві стають можливими результативна поведінка і діяльність особистості за умов неповної або сумнівної інформації.

В уяві людини завжди є певний відступ за межі безпосередньо даного, певний "відліт" від реальної дійсності. Проте як би далеко не сягав цей "відліт", у ньому завжди зберігається зв'язок з об'єктивною реальністю. Немає фантазії, засадовою стосовно якої не була б реальність. Зв'язок з об'єктивною дійсністю можна легко зрозуміти, проаналізувавши різноманітні витвори уяви. Уявляючи, наприклад, майбутнього героя свого твору, письменник надає йому рис людей, яких він сприймав колись, синтезуючи ці риси в новий образ. Так само людина використовує попередні враження й тоді, коли уявляє собі описувані іншими людьми місцевості чи події, свідком яких вона не була. За висловом І. Сеченова, "витвори уяви — це небачені у світі сполучення бачених вражень". Так, І. Котляревський в "Енеїді" пекло описує через предмети, узяті з дійсності (кипляча смола, вогонь, юрбища людей). Небаченим тут є лише поєднання цих елементів. Без потрібного чуттєвого досвіду, зафіксованого в пам'яті, нові образи створити неможливо. Чим різноманітніші сприймання людини, чим багатший її життєвий досвід, тим яскравішими, повнішими й точнішими бувають створені нею уявлення про предмети, яких вона безпосередньо не сприймає.

Іншим важливим аспектом зв'язку уяви з об'єктивною дійсністю є те, що витвори уяви — це не довільна комбінація окремих елементів, узятих з досвіду. Створюючи з цих елементів образи нових об'єктів, людина зважає на відомі закономірні зв'язки між об'єктами. Так, прогножуючи розвиток подій на основі аналізу соціальної ситуації, політик враховує логіку та зв'язок чинників, що взаємодіють, об'єктивні тенденції, що виявляються. Створювані письменником образи героїв роблять те, що вони робили б у житті за тих обставин, у які їх поставив автор.

Фантазія, яка відривається від реальної дійсності, стає безсилою, продукти такої фантазії перетворюються на порожні мрійництва, прожектерство й можуть завдати шкоди. Перетворення уяви на дійсність залежить від реальних потреб, можливостей та соціального запиту суспільства на її витвори. Наявність необхідних умов прискорює втілення образів уяви в життя. Прикладом цього може бути необхідність постійно вдосконалювати засоби обміну інформацією між країнами, континентами, що зумовило появу Інтернету.

Важливу роль у реалізації образів уяви відіграє те, наскільки правдиво чи спотворено відображується дійсність у свідомості людини, в її переконаннях, вольових якостях. Уява тісно пов'язана з практичною діяльністю людей, з їх працею. Співвідносячи витвори своєї фантазії з дійсністю, особистість має можливість пересвідчитися в їх реалістичності, у разі потреби вдосконалити, зробити чіткішими, збагатити новими рисами. Практика завжди є критерієм правильності та суспільної значущості продуктів людської уяви. Отже, уява — це своєрідна форма відображення людиною дійсності, де виявляється активний випереджальний характер пізнання нею об'єктивності світу.

2. Фізіологічне підґрунтя уяви.

Уява і органічні процеси. Як і всі інші психічні процеси, уява — це функція кори великих півкуль головного мозку. Фізіологічним підґрунтям уяви є утворення нових сполучень тих нервових зв'язків, які виникали раніше у процесі відображення людиною об'єктивної реальності. Для виникнення нового образу потрібно, щоб раніше утворені системи зв'язків, структура яких була детермінована характером об'єктів, що сприймалися, нових потреб, що актуалізувалися в діяльності людини.

Діяльність уяви тісно пов'язана з емоціями, невіддільними від творення нового образу. Це дає підстави припустити, що механізми процесу уяви розташовані не лише в корі великих півкуль головного мозку, а й у підкоркових центрах, зокрема в гіпоталамо-лімбічній системі, пошкодження якої спричинює порушення регулятивної функції психіки, пов'язаної з програмуванням поведінки людини. Експериментальне доведено, що імпульси, які надходять з підкоркових відділів мозку, активізують діяльність кори великих півкуль, сприяють виробленню плану та програми дій, що має важливе значення при створенні образів нових об'єктів.

Створюючи образи об'єктів, які виявляються безпосередньо пов'язаними з емоційною сферою особистості, її почуттями, людський мозок може справляти регульовальний вплив на периферійні частини організму, змінювати їх функціонування. Ще у стародавні часи було помічено, що у деяких людей, переважно тих, які страждають на істерію, після роздумів про муки, що їх згідно з євангельськими текстами зазнав Христос, з'являлися "знаки розп'яття" на долонях, ступнях ніг у вигляді кривавих плям, виразок. Такі відбитки називаються стігмами (від грецьк. Stigma — "клеймо", "рубець", "знак"). Відомі випадки, коли люди, маючи яскраву фантазію, змінювали температуру руки, усього тіла, уявляючи в ній (на ньому) кригу чи розпечений предмет. Необережно сказане лікарем слово може викликати у вразливого пацієнта реальне відчуття хворобливого стану і у нього можуть проявитися відповідні симптоми захворювання. Хвороби такого походження називаються ятрогенією. Нетактовне слово вчителя, що травмує психіку учня, породжуючи фантастичні страхи, може викликати нервовий розлад — дидактогенію.

Специфічним проявом впливу образів уяви на рухову сферу особистості є ідеомоторні акти. Дослідженнями встановлено, що коли людина уявляє рух якоїсь частини свого тіла (руки, ноги, тулуба), але не виконує самої дії, то в м'язах, які повинні цей рух здійснити, фіксуються слабкі імпульси, аналогічно тим, що реєструються при реальному виконанні рухів. На принципі розшифрування ідеомоторних актів базується ефект "читання думок", коли завдяки надзвичайно тонкій чутливості деякі люди здатні, перебуваючи в контакті з іншою людиною, сприймати слабкі сигнали її ідеомоторних актів і "вгадувати", який предмет та в кого з присутніх сховав реципієнт. Ідеомоторними актами як засобами ідеального моделювання дій, які належить виконати, широко користуються спортсмени, танцюристи та ін. Тренери рекомендують своїм вихованцям перед виконанням вправи зробити це подумки, уявивши від початку до кінця. Таке "програмування" поліпшує результати їх реального виконання.

3. Види уяви.

Пасивна		Активна	
довільна	мимовільна	репродуктивна	творча

Пасивна уява – створює образи, програми дій, які не здійснюються або взагалі є не здійсненими.

Людина може викликати пасивну уяву навмисно – *довільна уява*. Образи фантазії, які викликані навмисно, але не пов'язані з волею і не спрямовані на втілення їх в життя називаються *маренням*.

Мимовільною є така уява, коли створення нових образів не спрямовується спеціальною метою уявити певні предмети чи події.

Потреба в мимовільному створенні образів постійно актуалізується різними видами діяльності, в які включається особистість. У процесі спілкування співрозмовники уявляють собі ситуації, події, що є предметом обговорювання, читаючи художню чи історичну літературу; людина мимоволі стає спостерігачем реальних картин, що народжуються в її голові під впливом прочитаного. Мимовільне виникнення уявлень тісно пов'язане з почуттями людини. Почуття є потужним генератором яскравих образів уяви тоді, коли людина перебуває у тривозі перед невизначеністю очікуваних подій чи, навпаки, переживає емоційне піднесення перед участю в урочистих подіях, що мають життєво важливе для неї значення. Переживаючи страх, тривогу за близьких, людина подумки малює образи небезпечних ситуацій, а готуючись до приємної події - уявляє атмосферу доброзичливості, пошани з боку колег, присутніх.

Прикладом мимовільного виникнення образів уяви є сновидіння. У стані сну, коли свідомий контроль за психічною діяльністю відсутній, сліди від різноманітних вражень, що зберігаються в мозку, легко розгальмовуються й утворюють поєднання, що характеризуються неприродністю та невизначеністю.

Активна уява.

Репродуктивна або *відтворююча* уява являє собою процес створення образів, що відповідають опису. При цьому створений образ є лише суб'єктивно новим, а об'єктивно він уже існує, створений іншими. Самостійність у створенні образу тут відносна. Побудова образу відбувається на основі словесного опису об'єктів, сприймання їх зображень у вигляді креслень, схем, карт та ін. Вона спирається також на різноманітні історичні, археологічні, етнографічні, літературні та інші джерела. Особливо важливою є просторова уява. Вона необхідна учням при вивченні стереометрії, при розв'язуванні геометричних задач на комбінацію геометричних тіл, при виконанні робіт з креслення, малювання.

Творча уява передбачає самостійне створення нових образів, які реалізуються в оригінальних і цінних продуктах діяльності. Продукти творчої уяви формуються з елементів того досвіду, який людина набула або запозичила в інших. Новизна їх полягає не в елементах, а у видозміні цих елементів та їх сполучень. Характерним для творчої уяви є самостійний образ матеріалу, спеціальний його аналіз, удосконалення образу в процесі діяльності. Цей вид уяви є найважливішою складовою частиною творчої діяльності людини.

Особливою формою уяви є *мрія* – образи бажаного майбутнього. У мріях людина випереджує реальний план подій. Вони завжди пов'язані з потребами. Людина завжди мріє про те, чого не вистачає. Мрія виступає як

спонукальна сила або мотив діяльності, завершення якої чомусь затримується. Вона відіграє позитивну роль у підготовці до діяльності, створює своєрідний творчий тонус. Без мрії, зауважував Д. Писарев, неможливо було б зрозуміти, яка спонукальна сила змушує людину започатковувати і доводити до кінця виснажливі й великі за обсягом роботи в царині мистецтва, науки та практичного життя.

Так, потреба у швидкому переміщенні породила у неї мрії про "чоботи-скороходи" та літаючий килим, потреба у пізнанні оточуючого нас світу породила у М.Кибальчича і К.Е.Цюлковського мрії про міжпланетні польоти.

4. Процес створення образів уяви.

Описуючи уяву зі сторони її механізмів, слід підкреслити, що її суть складає процес перетворення уявлень, створення нових образів на основі наявних. Уява - це відображення реальної дійсності в нових незвичних зв'язках і поєднаннях.

Для створення образів уяви використовують певні прийоми.

Найелементарнішою формою синтезування нових образів є *аглотинація* (від лат. aglutinate — склеювання). Це створення образу шляхом поєднання якостей, властивостей або частин, узятих з різних об'єктів. Наприклад, такими є казкові образи русалки, кентавра.

Аглотинація використовується у техніці. Прикладом може бути створення тролейбуса автобуса, акордеона тощо. Проте ці образи були створені не на основі механічного склеювання уявлень, а на основі їх я уявлень, а на основі їх свідомої переробки.

Акцентування – підкреслення тих чи інших рис. Це досягається на основі виділення, абстрагування і перетворення істотних особливостей об'єктів. При акцентуванні одні з рис зовсім упускаються, інші - спрощуються, звільнюються від ряду часткових деталей. В результаті перетворюється весь образ, він набуває узагальненого характеру.

Одним із видів акцентування є зміна пропорцій окремих сторін об'єкта, якого зображають. Цей прийом часто використовують при зображенні дружніх шаржів, карикатур.

Гіперболізація – характеризується збільшенням предмета, зміною кількості окремих частин (Гулівер, богатирі величезних розмірів дракон, який має 7 голів).

Літота – характеризується зменшенням предмета (Дюймовочка).

Схематизація – розбіжності зменшуються, риси схожості виступають на перший план. За його допомогою створюється, наприклад, різноманітний декоративний орнамент, елементи якого взяті з рослинного світу.

Тунізація – виділення істотного, що повторюється в однорідних фактах та втілення його в конкретних образах. Наприклад, створюючи типовий образ певної людини, письменний пильно придивляється до життя, глибоко його вивчає, виділяє головні, найбільш істотні виразні риси, властиві представникам певної групи людей, синтезує, узагальнює їх у конкретній образній формі (образ Чіпки, Кайдашихи та ін.).

5. Індивідуальні особливості уяви.

Індивідуальні особливості особистості, її потреби, інтереси, знання, вміння, зміст основної діяльності позначаються на уяві, надаючи їй індивідуальної своєрідності. Вона виявляється в різній широті та змістовності уяви, перевазі певних видів уявлень, їх силі, яскравості, різній дієвості. Чим багатший досвід людини, чим ширше у неї коло потреб, інтересів, знань, тим ширша та багатша за своїм змістом уява, і навпаки. У зв'язку з цим говорять про широку і вузьку, багату і бідну фантазію людей. Це особливо яскраво можна побачити, якщо застосувати при дослідженні тест Роршаха.

Залежно від основного напрямку діяльності людини її уява найбільше виділяється в якійсь певній галузі: у конструктивній, художній чи літературній творчості, у практичній діяльності тощо.

Індивідуальні особливості уяви виражаються також і в перевазі у різних людей тих чи інших уявлень /зорових, слухових та ін./. Наприклад, в уяві художника переважають зорові образи форм і кольорів, в уяві конструктора - зорові образи, що виражають геометричні та конструктивні відношення. Індивідуальні відмінності виявляються і в тому, що уява одних людей є більш різноманітною за змістом, а в інших - односторонньою.

Люди розрізняються за швидкістю, легкістю перетворення наявних вражень у нові образи. Одні бувають скуті ситуацією, інші - легко перетворюють враження, одержані в дійсності.

Сила, яскравість, динамічність образів уяви пов'язана з емоційними рисами людей, в них відображаються особливості нервових процесів, що протікають в головному мозку, а також співвідношення між першою і другою сигнальними системами.

Уява людини не залишається однаковою протягом всього життя: розвиваючись, вона зазнає істотних змін. Перші прояви уяви виникають у дітей на третьому році життя. В цей період у дитини вже є певний досвід, який дає матеріал для роботи уяви. Особливо яскраво вона розквітає у грі дітей. В грі діти в доступній для них формі оволодівають діяльністю дорослих. Відсутність реальних предметів і можливостей оперування ними не стає перешкодою для гри дітей. На виручку приходить уявлювана ситуація, що нерідко створюється при допомозі

слова "ніби". Образ фантазії стає програмою ігрової діяльності /навести приклади/. Сюжетно-рольові ігри розкривають широкі можливості для розвитку фантазії, вони допомагають дітям виробляти і закріплювати цінні особистісні якості /смільвість, кмітливість, рішучість та ін./. В дошкільному віці відбувається поступове перетворення уяви дитини в діяльність, що потребує зовнішньої опори, в самостійну внутрішню діяльність, яка дозволяє здійснювати самостійну елементарну творчість. Це закладає основи для майбутньої творчої діяльності в дорослому віці.

6. Уява і творчість.

У єдиному творчому процесі уява йде поруч з інтуїцією й випереджає мислення.

Згідно стадійним теоріям творчого процесу різних авторів у цьому процесі виділяється різна кількість стадій, але у їх переліку проступає єдина послідовність.

За теорією Енгельмейєра, у кожному винаході простежується «тріакт»: бажання (окреслена мета); знання (план досягнення); вміння (матеріальне виконання); стадій творчого процесу теж три:

- 1) зародження задуму - тут діє інтуїтивне мислення пов'язане з волінням, народжується принцип, необхідною людською здібністю є геній;
- 2) дискурсивне мислення - тут діє логіка і відбувається емпіричне дослідження, виникає схема, необхідною людською здібністю виступає талант;
- 3) двобій винаходу з матерією - будується конструкція, від людини вимагається старанність.

За теорією Г.Уоллеса, у творчому процесі виділяється чотири стадії, при цьому найбільш відповідальною стадією виступає третя, пов'язана з інтуїтивним осяянням (інсайтом):

- 1) підготовка - на цій стадії окреслюється завдання;
- 2) визрівання - на цій стадії відбувається підсвідома робота над завданням, пошуки рішення (щоб дати йому визріти, людині треба відволіктися, зайнятися зовсім іншими питаннями);
- 3) інсайт (раптове усвідомлення рішення);
- 4) перевірка - тут для оцінки вірності рішення підключається мислення.

Гетчінсон теж виділяє чотири стадії, подібні до наведених вище:

- 1) орієнтації (накреслення орієнтирів проблеми);
- 2) фрустрації (зустрічі із перешкодою, яку нетворче, стереотипне мислення не в змозі подолати);
- 3) інсайту;
- 4) перевірки.

Згідно теорії Дьюї, в творчому мисленні виділяється п'ять стадій:

- 1) окреслення завдання;
- 2) аналіз;
- 3) висунення гіпотез;
- 4) обговорення;
- 5) оцінка рішення.

У останній моделі творчого процесу головна роль справді відводиться мисленню, а не уяві з інтуїцією, але стадія висунення гіпотез у всякому разі передбачає необхідність задіяння уяви.